

A PROPOS KRITERIJA NEORGANIČNOSTI

Nadjemo li u košari oraha lješnjak, smjest a će nam upasti u oči - on ne spada u nju. Ustanovimo li još k tome da se u blizini nalazi košara s lješnjacima, možemo zajedno s Graebnerom uskliknuti "Heureka!" - otkrili smo jednu historijsku vezu. To otkriće zbiva se u dva poteza; prvo - uočavanje neorganičkog elementa u inače homogenom skupu, i drugo - pronalaženje na drugom mjestu i izvornog skupa kojemu taj element pripada. Kriterij neorganičnosti, prema Graebneru, jedan je od tri pomoćna kriterija za ustanovljavanje kulturnih veza. Da podsjetimo: glavni su kriteriji forme i kvantiteta, a sporedni kriterij neorganičnosti, kriterij varijabilnosti forme i kriterij kontinuiteta.

Premda je metodološki plodna, dapače, na njoj se "in ultima linea" zasniva etnološki atlas, Graebnerova koncepcija kulture u svjetlu suvremene znanstvene teoretike bila bi ocijenjena zastarjelom. On to doduše ne iznosi eksplicitno, no jasno je da Graebner kulturu sagledava kao agregat, zbir kulturnih elemenata. Epistemološkim rječnikom rečeno, Graebner analizira kulturu na elementarnologički ili formalnologički način. Taj stav u skladu je s pozitivizmom 19. stoljeća prema kojem su kamenčići u mozaiku znanstvene spoznaje - činjenice. Nasuprot tome, novi val, koji je već u Graebnerovo doba bio prisutan kao avangarda u obliku de Saussureove strukturalne linvi stike, da bi tokom narednih decenija zahvatio valjda sva područja humanističke znanosti i otvorivši joj nove perspektive, vidi osnovni smisao u odnosu pojedinih činjenica. To je teorija sustava ili sistema. Jednostavno rečeno, bilo koji dio stvarnosti može se znanstveno promatrati ne samo kao zbir elemenata nego kao sistem njihovih medjusobnih odnosa. Razlika tin dviju koncepcija može se usporediti s razlikom empirijskih i strukturalnih formula u kemiji: H_2O (empirijska

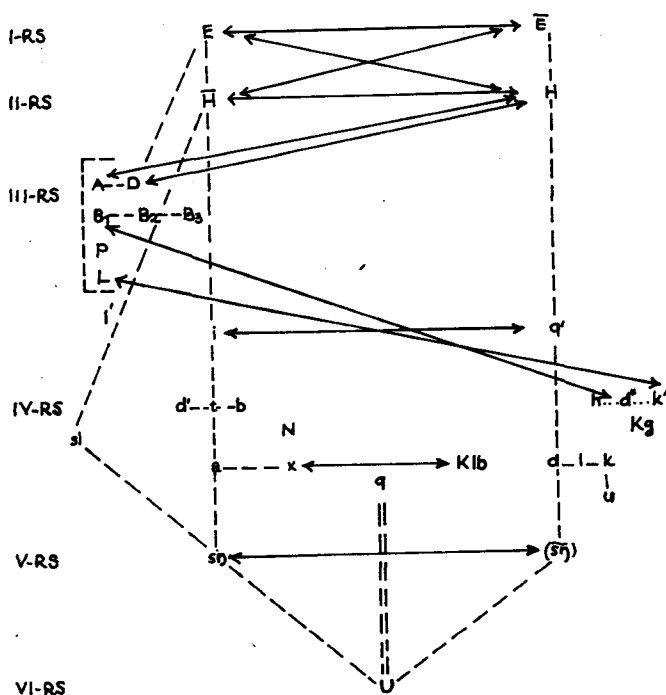
formula) obavještava nas jedino o količini pojedinih elemenata u molekuli, dok H-O-H (strukturalna formula) predstavlja model njihovih međusobnih odnosa, dakle sistema molekule. Izgleda da se od svih humanističkih znanosti lingvistika u najvećoj mjeri okoristila tom mogućnošću sagledavanja svog predmeta (jezika) kao sistema.

"Strukturalna lingvistika istorijskim i komparativno-istorijskim studijama nije donela toliko novog materijala koliko novih, revolucionarnih ideja. Tradicionalno opisi vanje glasovnih promena dopunjeno je sagledanjem značaja promene za sistem. Retko je kad bilo plodonosnijeg podstreka za razvoj jedine discipline nego što je bio ovaj za istoriju jezika.

Lingvistika danas raspolaže razradjenom teorijom o tome da se u jezici ma događaju i promene od sporednijeg značaja za sistem i promene koje su bitne (u prvu grupu išle bi, recimo, pojave kao što je bio prelaz -l u -o u jednoj episi razvoja srpskohrvatskog jezika: pošto je do ove promene dolazilo samo u pojedinim položajima u reči, l nije nestalo iz jezičkog sistema niti se šta bilo drugo dogodilo što bi stvarno izmenilo broj i karakter fonema u jeziku; ali kada je nekadašnje ě zamenjeno drugim glasovnim vrednostima, broj fonema u srpskohrvatskom vokalskom sistemu smanjio se za jedan - što znači da se fenomen promene ticao ovog puta sastava vokalnog sistema). U temelj istorijskih jezičkih studija postavlja se danas teorijski aksiom: istorije jezika se ne tiče toliko evolucija svake pojedinosti uzete posebno, koliko smena sistema." ¹⁾ Ukratko, "svaka dijahronična promena određuje novi sinhronični odnos između elemenata." ²⁾

Dobrim dijelom zbog nezgrapnosti i gotovo neobuhvatljive mnogostranosti svog predmeta ("kultura") etnologija je tu u izvjesnom zaostatku. No usvojimo li jedan od temeljnih principa opće znanstvene metodologije, princip univerzalnosti predmeta modeliranja ³⁾ prema kojem se svaki predmet proučavanja može modelirati, tada nije nemoguće mutatis mutandis ostvariti napredak analogan onom u lingvistici. Postupak atomi-

ziranja, tj. analiziranja kulture na "one najmanje nedjeljive čestice kulturne materije koje još imaju karakter kulturne pojave, koje su, dakle, etnološki relevantne" ⁴⁾ jedan je od koraka u tom smjeru, no u samoj stvari nema zapreke da ne učinimo i onaj naredni - sagledavanje kompleksnih kulturnih pojava kao molekula, odnosno sistema. Strukturalna antropologija samo je jedna od suvremenih "škola" proučavanje kulture kojoj je gornja koncepcija, koncepcija sistema, odnosno strukture ishodišna točka. Najnoviju zvijezdu na tom nebu predstavlja semiotički pristup. Ivanov i Toporov čitavu kulturu promatraju kao niz semiotičkih sistema ⁵⁾. Na dijagramu (koji ovdje ima posve ilustrativnu funkciju jer bi nas objašnjavanje odvelo predaleko) prikazan je model magijsko-religijskog sistema naroda Ket na Volgi.

Dvostruke strelice označavaju opoziciju dvaju jedinica, a crtkane linije povezanost. Prvi nivo (I-RS) zastupljen je dvojnim vrhovnim bićem koje u sebi uključuje cjelokupni univerzum Keta. Spuštajući se kroz narednih 5 nivoa susrećemo bića sa sve većim opipljivim utjecajem na stvarni život. Na petom nivou (V-RS) nalazi se duh koji se pojavljuje kroz šamana.

No vratimo se kriteriju neorganičnosti. Kakav vid on poprima u okviru teorije sistema? Uvjeren sam da nam ova naoko marginalna tema može baciti značajno svjetlo na samu srž predmeta kojim se bavimo. Ono što je Graebner u okviru elementarnologičke koncepcije kulture nazvao kriterijem neorganičnosti mogli bi smo u okviru teorije sistema nazvati kriterijem poremećaja u sistemu. Pokušat ću sada terminološkom analogonu pridružiti metodološki.

Sve pojave u stvarnosti možemo promatrati kao sisteme. Sunce zajedno s planetima tvori sistem baš kao što je i atom sistem. Hrast, kornjača, religija, lokomotiva, sve su to sistemi. Poremećaj u sistemu rezultat je djelovanja neke sile, sile koju sistem nije u stanju apsorbirati nego se pod njenim utjecajem mijenja. Tu promjenu često smo u stanju zapaziti kao neorganički element. Ta sila može biti konačna, tj. izvršiti svoj učinak i nestati, kao kad sat uslijed udarca ili pada počne funkcionirati nepravilno. Postoje, međutim, mjesta na Zemlji na kojima sat, premda potpuno ispravan, sam od sebe počne ići krivo. Objašnjenje te vrste poremećaja leži u konstantnom djelovanju neke sile (snažnog magnetnog polja) na sistem koji promatramo (sat). Taj drugi slučaj djelovanja konstantne sile na sistem koji promatramo zapravo je interferiranje dvaju sistema, a poremećaj nije drugo do područje interferencije tih dvaju sistema. Zapažanje poremećaja i primjena adekvatnog teorijskog modela (interferencije dvaju ili više sistema) za daljnje ispitivanje predstavlja jedan od veoma važnih metodoloških putokaza u znanosti uopće. Evo nekoliko primjera.

Engleski astronom John Adams proučavao je putanju Urana i ustanovio neke poremećaje u inače pravilnoj elipsi. Pretpostavivši da bi pore-

mećaji mogli biti izazvani gravitacijom nekog dotad nepoznatog planeta izračunao je (isključivo na temelju poremećaja!) njegovu hipotetičku putanju. Iduće godine (1846) po prvi puta je opažen planet Neptun točno na putanji koju je previdio Adams.

Jedan od kamena temeljaca psihoanalize je znamenito Freudovo učenje o omaškama. U racionalnom sistemu ljudskih riječi i postupaka zapažaju se tu i tamo poremećaji - omaške. Pronicavi Freud analizirao je upravo te omaške (metodološki identičan postupak Adamsovu) i zahvaljujući njima trasirao dotad nepoznate putove ljudske povijesti koja se u obliku omaški interferira sa svjesnim, racionalnim, svima poznatim sistemom.

Dr Pavica Mrazović u članku "Poremećaji u redu riječi pri učenju njemačkog jezika od strane govornih predstavnika srpskohrvatskog jezika" ⁶⁾ primjenjuje isti teorijski model: poremećaj u jednom sistemu promatra se kao interferencija s jednim drugim.

A u etnologiji? Izvan svake je sumnje da kriterij poremećaja u sistemu može biti neobično korisno metodičko sredstvo u proučavanju svih aspekata kulture, ali sine qua non takvog postupka je, sasvim razumljivo, sagledavanje kulture kao sistema. Nije dovoljno kulturu atomizirati, potrebno je promatrati molekule. Tek u okviru jedne strukturalne etnologije kriterij poremećaja u sistemu može razviti svoj puni heuristički potencijal u okviru dijakronijske (historijske) kao i sinkronijske problematike. Zasad, tek kao ilustraciju mogućnosti njegove primjene navest ću dva primjera.

Kršćanstvo. U samu srž životonazorne strukture te religije utkan je motiv misionarstva, "naviještanja radosne vijesti". Bez obzira na krivudave putove njene geneze moramo konstatirati da u prvim stoljećima novog vijeka, u doba snažnog vala misionarskih pothvata, ona predstavlja izvanredno ujednačen, dogmatički sistem nazora i obreda. Promatrat ćemo ga ovdje kao konstantu. Tu konstantu nadobudni misionari transplantirali su s više ili manje uspjeha i na najudaljenije točke orbisa

terrorum. Te supstitucije, međutim, u kojima prekršćansko ima biti zamijenjeno kršćanskim, nikad nisu potpune. Tragovi supstrata redovito perzistiraju u različitim oblicima, najčešće kontaminirani s novim, dajući tako novonadošlom kršćanstvu bar poneku specifičnu crtu svog podneblja. Simbolički, taj proces mogli bismo prikazati ovako:

$$K : S_1 = K_1$$

$$K : S_2 = K_2$$

$$K : S_3 = K_3$$

K - univerzalni model kršćanstva

$S_{1,2,3}$ - prekršćanski religijski supstrat

$K_{1,2,3}$ - varijante kršćanstva nakon "transplantacije" na različite supstrate

Konfrontirajući zasebno K_1 , K_2 , i K_3 sa K možemo točno odrediti "otklon" od konstante, tj. ustanoviti područje i prirodu poremećaja za svaku od varijanti. Shvatimo li taj poremećaj kao interferenciju sa sistemom supstrata, možemo saznati nešto i o supstratu. Simbolički:

$$K_1 : K = I (S_1)$$

$$K_2 : K = I (S_2)$$

$$K_3 : K = I (S_3)$$

To "nešto" može biti marginalno, ali i veoma bitno. Teško je vjerovati da će nam ikad poći za rukom rekonstrukcija cjelokupnog sistema supstrata na osnovi nekoliko elemenata, na način na koji paleozoolog, pronašavši svega jednu kost, rekonstruira s priličnom vjerojatnošću čitavog prehistorijskog gmaza. No u svakom slučaju vrijedi princip da je mogućnost takve rekonstrukcije supstrata upravo proporcionalna razvitku opće sistemske teorije o dotičnom predmetu, u ovom slučaju teorije religije.

Pierre Maranda analizira jedan takav slučaj interferencije, u stvari transformacije mita o istočnom grijehu kod naroda Sherente u centralnom Brazilu.⁸⁾ U njihovoj interpretaciji tog mita Adam i Eva "prekršte-

ni" su u brata i sestru. Dovoljno je biti malo pronicav pa da se nasluti kakva je "sila" mogla proizvesti tu transformaciju. Osjećaj stida zbog nagosti kod Sherente je usko vezan uz veoma snažni incestuozni tabu. Drugim riječima, stidjeti se mogu jedino brat i sestra, a nipošto nepoznati muškarac i žena nadju li se goli jedno pred drugim. Za tu transformaciju, odnosno poremećaj, takodjer vrijedi si mbolički izraz

$$M : S_1 = M_1$$

M - mit.

Drugi primjer dijametralno je suprot an kršćanstvu, premda je konstelacija elemenata koje promatramo identična. Industrija. Taj način proizvodnje dobara predstavlja zaokružen i univerzalan tehnološki sistem. Želi li se čovjek njime okoristiti, mora se nužno podvrći zakonima njegove logike, što znači prihvatiti etički i vrijednosni korelat tehnološkog sistema. Sa stanovišta sistema radnik je funkcija proizvodnje baš kao i stroj. Ali dok stroj, ako je ispravan, radi uvijek i svugdje potpuno jednako, s čovjekom, premda bi teoretski i on morao predstavljati konstanciju, u praksi nije tako.

Zapadna Evropa (apstrahirajući Ameriku) kolijevka je industrijske civilizacije. Općenito uzevši, vrijednosna orijentacija tih ljudi, koja uključuje odnos prema radu, disciplinu i sl., u skladu je i tvori organsku cjelinu s tehnološkim sistemom industrijske proizvodnje. Ali, baš kao i kod kršćanstva, problem se javlja pri "transplantaciji" tog sistema na druga područja, područja različite konstelacije kulturnih vrednota koje tvore organsku cjelinu sa svojim vlastitim ekonomskim sistemom i načinom života, različitim od industrijskog svijeta. Supstrat se i u ovom slučaju neizbježno interferira s novonadošlim sistemom uzrokujući poremećaje u obliku anakronizama. Kao jedna od ilustracija negativnog djelovanja vrijednosnog supstrata na industrijsku proizvodnju kod nas neka posluži citat iz jednog rada o istraživanju vrednota u ponašanju poduzetca: 9)

"Iz predindustrijskog doba zna se da je, ako je nekom posrećilo da se probije među činovnike, njemu bilo barem utoliko lakše što nije dirinčio i životinjski se naprezao fizičkim radom. Otuda bijeg u čista činovnička zaposlenja, preplavljenost pravnih i filozofskih fakulteta, politiziranja i nadmudrivanja na sastancima, pri čemu je ovo posljednje tako anahrono uz industrijsku proizvodnju koja iziskuje poseban ritam i ekonomiziranje s vremenom."

S druge strane imamo primjer Japana koji je do 19. stoljeća bio izoliran i u kojem se kao religijska vrednota gajila marljivost, samopožrtvovnost, lojalnost. To je nazor u kojem religija nije odvojena od života, nego je rad oblik religije. Te iste vrednote koje su nekoć predstavljale ideal samuraja utkane su duboko u ličnost suvremenog japanskog radnika i bez tog momenta svako objašnjenje nevjerojatnog industrijskog buma i ponovnog procvata nakon II sv. rata izgleda neuvjerljivo. Radnici tvornice Matsuhima svako jutro kao poticaj za rad pjevaju himnu čiji jedan stih glasi: "Rasti industrijo, rasti, rasti, rasti!". Za razliku od nas gdje supstrat negativno djeluje na industrijsku proizvodnju, u Japanu se pojavio drugi ekstrem - fanatizam u radu, što također, s obzirom na normalni tempo proizvodnje, možemo shvatiti kao anakronizam. I ovdje, dakle, vrijedi simbolički izraz

$$I : S_1 = I_1$$

$$I : S_2 = I_2$$

$$I : S_3 = I_3.$$

I - normativi industrijske proizvodnje na Zapadu.

Oba ova primjera dospjela bi u nekom udžbeniku kulturne antropologije pod poglavlje "culture change" - kulturna mijena. Jedan od vidova kulturne mijene, posebno aktualan u današnjem trenutku, jest supstitucija, tj. smjena sistema - ekonomskog, socijalnog i drugih. "Smjena" je zapravo suviše simplificiran izraz za ono što se stvarno zbiva. Ono s

čime smo ovog trenutka kao etnolozi suočeni jest jedan sraz tradicionalne kulture sa svojim specifičnostima i civilizacije koja tendira univerzalnosti, predindustrijske i industrijske ekonomije kao i mentaliteta, te nadalje autentične ili neposredne komunikacije s jedne strane, a s druge posredne, masovne komunikacije. U uvjetima tog sraza elementi i obrasci tradicionalne kulture različito se ponašaju, tj. proživljavaju različite sudbine - od očuvanja (perzistencija), preko raznih vidova promjene, preoblikovanja (transformacija) pa do potpunog nestanka (anihilacija). Postoji i četvrta mogućnost - interferencije starog s novim što se, ako se radi o sistemu, manifestira kao poremećaj, anakronizam, neorganiziranost. Taj oblik unošenja starog u novo nazivamo transferencijom. Sjetimo se interpretacije mita o istočnom grijehu od indijanaca Sherente. Nastalu promjenu Maranda naziva transformacijom. To je u redu, ali samo sa stanovišta mita, dakle novog sistema. Sa stanovišta supstrata to je transferencija, specifičan način održanja putem simbioze s novim. Transferencija je zapravo interferencija, a prihvatimo li da poremećaj može biti područje interferencije dvaju sustava, tada kriterij poremećaja u sistemu jasno pokazuje svoj primarni heuristički značaj u okviru ove, transferentne grupe pojava kulturne mijene. To dakako ne znači da nije primjenjiv i na druga područja etnološkog interesa. Levi-Strausovo otkriće skrivene tripartitne socijalne organizacije plemena Bororo u istočnom Brazilu ¹⁰⁾ potaknuto je zapažanjem "nepravilnosti" rodbinskog sistema u okviru deklarirane dualne organizacije.

A propos: ovih nekoliko jednostavnih misli iznesenih i ilustriranih na prethodnim stranicama pokušaj su da se unese neki smisao u jednu grupu pojava iz domene proučavanja kulture. Poput karte bačene na stol ovaj pokušaj, baš kao i svaki drugi, može biti pobijen, zamijenjen boljim. Osjećao sam se potaknutim da to kažem jer se bojim da ovaj stav, toliko potreban u znanosti, kod nas često nedostaje. Usporedba s kartom zacijelila bi se svidjela i velikom teoretičaru suvremene znanosti Karlu Pop-

peru: "Oni medju nama koji nisu voljni da svoje ideje izlože opasnosti da budu pobijene - ne učestvuju u naučnoj igri." 11)

Bilješke

- ¹ Ivić, Milka. 1969. Pravci u lingvistici. Ljubljana, str. 132/3.
- ² Eko, Umberto. 1973. Kultura, informacija, komunikacija. Beograd. Str. 48.
- ³ Šešić, Bogdan. 1971. Opšta metodologija. Beograd. Str. 21.
- ⁴ Belaj, Vitomir. 1972. Neki problemi pri odredjivanju kompleksa panna - badnjaka. Izvešća EDJ za SRH. Str. 7.
- ⁵ Ivanov, V.V. and Toporov, V.N. 1973. Towards the Description of Ket Semiotic System. Semiotica. IX-4, Str. 319.
- ⁶ Mrazović, Pavica. 1973. Poremećaji u redu riječi pri učenju njemačkog jezika od strane govornih predstavnika srpskohrvatskog jezika. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. XVI-1, Str. 355.
- ⁷ Jedan od znakova simboličke logike, tzv. partikularni kvantifikator. Analogan pojmu "neki", "nešto".
- ⁸ Maranda, Ed. Pierre. 1972. Mythology. Penguin Modern Sociology Readings. Str. 7-12.
- ⁹ Rihtman-Auguštin, Dunja. 1970. Kulturno-društveni okvir za istraživanje vrednota u ponašanju poduzeća. Ekonomске studije, Br. 7.
- ¹⁰ Levi-Strauss, Claude. 1972. Structural Anthropology. Penguin Books. Str. 131.
- ¹¹ Popper, Karl. 1973. Logika naučnog otkrića. Beograd. Str. 307.

Concerning the Criterion of Non-Organic

(Summery)

In Graebner's "Methode der Ethnologie" the criterion of non-organic serves as one of the auxiliary criteria for detecting historical connections between two different cultures. If, in a homogeneous set of elements we find a heterogeneous one, i.e. incompatible or non-organic and can link it typologically to another set of elements to which it originally belonged we can boast of having discovered a piece of cultural history.

However, though it has proved methodologically fruitful in historical research, Graebner's "atomizing" conception of culture which views it as a mere aggregate, a sum of cultural elements would not rank very high with contemporary standards of scientific theory. Humane studies have all during the past decades switched from the positivistic notion of "fact" as the essential element of knowledge to the system of interrelations between facts. Though ethnology in particular lags somewhat in this general trend there is no real obstacle to the conceiving and studying culture in terms of the system theory.

In accordance with these terms the criterion of the non-organic should be translated as the criterion of disturbance in a system. A number of cases in all branches of science show that the methodological significance of disturbances in the observed system can be enormous in the way that it can lead to discovering or reconstructing of another system. Disturbance is thus conceived as the area of interference of the two systems. This model can be especially fruitful and applicable in ethnology today when we are faced with rapid substitution of traditional cultural systems with the civilizatory ones.

